

< Palmse mõisa aed taastati 18. sajandi aiaplaani järgi. Alumisse aeda rajati ka pügatud põõsastest labürint. Mõisahäärberi kõrvale jäävat ülemist aeda kaunistavad nüüdki muustrilised parterid. (Foto: A. Banner)

KODUAEDADE KUJUNDUS LÄBI AEGADE

Anneli Banner

ILLUSTRATSIOONID: ANNELI BANNER, EESTI AJALOOMUUSEUM SA, EESTI ARHITEKTUURIMUUSEUM,
EESTI RAHVA MUUSEUM, EESTI PÖLLUMAJANDUSMUUSEUM, EESTI VABAÕHUMUUSEUM, ERAKOGU

Üleilmsed tuntud aiakujundussuunad avaldusid rohkem meie omaaegsetes mõisaaedades ja –parkides, olgu siis tegu korrapäraste barokkaedade või vaba kujundusega maastikuparkidega. Taluaedadesse need aianduse suurmoe tuuled üldreeglina ei ulatunud. Koduaeda kujundati pigem aiapidajate vajaduste ja võimaluste järgi. Samas on läbi aegade heaks tooniks peetud kujundust ja taimevalikut, mis seob aia majaga ühtseks stiilipuhtaks tervikuks.

STIILIDEROHKE 19. SAJAND

Taludes hakati tõsisemalt aedu rajama alles 19. sajandi II poolel ja eeskuju selleks saadi eeskätt kohalikest mõisaaedadest. Meie mõisakultuuri hiilgeaja alguses 18. sajandil valitses mõisasüdamete väljaehitamisel enamasti kindel kord – aukohal troonis häärber ja selle ümber paigutati korrapäraselt kõrvalhooned.

Ka aed allutati kogu mõisaansambli arhitektoonikale ja kujundati sageli telgsümmeetrilise põhimõtteid järgides. Aiaruum jagati sirgete täisnurkselt ristuvate teedega korrapärasteks osadeks, moes olid vormi pügatud puud ja põõsad, värvikirevad lilleparterid, põõsaslabürindid, kaarjad lehiskäigud.

◀ Keila-Joa lossi vaated. Graafika.
(Eesti Ajaloomuuseum SA)

^ Valtu mõisa aed (Rapla khk). 1900.
(Foto: Eesti Rahva Muuseum)

Peagi jõudsid aga ka meie mõisatesse uued vabakujulised aia- ja pargikujundusideed. Sirged teed asendusid looklevate radadega, kus igal sammul avanesid uued kaunid vaated. Kera- või koonusekujuliseks kärbitud puude ja põõsaste sirgetesse ridadesse istutamise asemel rajati maalilisi aasasid, mida liigendasid loomulikud salud ja põõsastikud. Kujunduses kasutati olemasolevaid pinnavorme ja veekogusid, mida täiendati romantiliste väikeehitistega, nagu paviljonid, tehiskoopad ja -varemed. Siiski oli veel 19. sajandi keskel tavaline, et mõisasüda oli regulaarne ja pargi kaugemad osad kujundati vabamalt ja looduslähedasemalt.

19. sajandi II poolel arhitektuuris järjest enam tooni andnud historitsism tõi sajandi lõpul mõisaaedadesse taas rohkem varasematest aegadest tuntud kujundusvõtteid: pügatud puid ja põõsaid, hekke, partereid, külluslikke keeksikujulisi suvelillede musterpeenraid. Kaugetelt reisidelt toodi kaasa senitundmatuid taimi, soojamaa eksootide kasvatamiseks rajati kasvuhooneid. Just sellesse erinevate ideede, stiilide ja kujunduselementide kokkusobitamise aega langes ka taluaedade rajamise esimene suurem laine.

PÕLISTALUDE AIAD

Talumajapidamistes oli mõisatega võrreldes seis muidugi hoopis teine. Põlistalu massiivse ja maadliigi hoidva rehemaja juurde kuuluv õu oli kõrvalhoonetega liigendatud ja enamasti mitut pidi läbikäidav. Seda kasutati kõikvõimalike majapidamis- ja talutööde tegemiseks. Toidulisa kasvatamiseks võis õue piires olla kapsaaed ja isegi mõni poolmetsik viljapuu, kuid mingisugusest aiakujundusest ei saa siinkohal kindlasti rääkida.

19. sajandi keskpaigast alates jagati mitmel pool rehemaja esine ala kaheks ja eluruumide ümber tekkis puhasõu, kuhu kariloomad enam ei pääsenud. Sinna oli nüüd võimalik aiataimi istutada, sest polnud karta, et mõni ringiuidanud pudulohjus oleks kallihinnalise taime nahka pistnud. Sellised aiad olid õige lihtsad, vähest hoolt nõudvad ja pigem juhusliku moega. Kambrite otsa või nende taha istutati viljapuid ja marjapõõsaid.

Kusagil puhasõue äärel pandi mulda sireli- või ebajasmiiini istik ja mõne õunapuu alla torgati kasvama paar püsilille. Kõrvalisemasse aianurka asetati ilupõõsaste varju lauaks vana veskikivi ja selle ümber istumiseks paar pinki või ehitati väike väänkasvudega kaetud laube. Lihtsad ristkülikukujulised lillepeenrad rajati tavaliselt kambriakende alla. Seda kõike tehti vastavalt pererahva võimalustele.

Tolleaegsed aiaraamatud ja mõisaski nähtud eeskujud soovitasid küll ka keerukamat korrapärast aiakujundust ja moekaid kujunduselemente – klumpe ja musterpeenraid, kuid maalähedaste ja maastikku sulanduvate rehemajade korrapäratutel õuedel tunduks see kohatu.

Hoopis teine lugu oli aga 19. sajandi II poolel jõukamatesse majapidamistesse ehitatud uhkete taluhäärberitega. Mõned neist olid oma punnlaudadega vooderdatud seinte, väljaehitatud ärklikorruste ja valgusküllaste verandadega päris mõisamaja moodi. Nende juurde sobisid sellised sümmeetrilise lahendusega liivatatud teede, rohkete lilleklumpide või vigurpeenarde ja muruga iluplatsid ning nõõri järgi istutatud viljapuuaiad päris hästi.

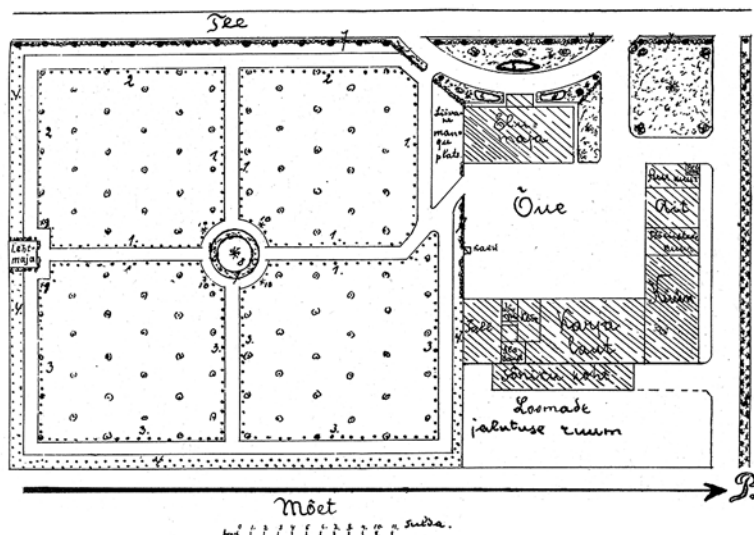
20. SAJANDI OTSTARBEKUS JA LIHTNE ILU

20. sajandi alguses rõhutati Euroopa aiakujunduses üha enam hoone ja seda ümbritseva keskkonna ühtekuuluvust. Aeda vaadati kui välist eluruumi ja see pidi koos elumajaga moodustama terviku. Euroopa aiakujundussuunad jõudsid 1920.–1930. aastatel ka noorde Eesti Vabariiki, kus ehitati parasjagu üles nii sisult kui vormilt uut ja kaasaegset ühiskonda. See tõi

✓ Helelillade lõhnavate õitega sirelipõõsas on vana taluaia lahutamatu osa. Lihtsal lillepeenral kambri akna all kasvavad käokingad, floksid, keisrikroonid, murtudsüdamed, seebililled ja teised vähenõudlikud püsililled. (Foto: A. Banner)

^ Henno talumaja ja iluaed Sirvaku külas Tartumaal. 1920. aastad. Kambriakende alla rajati tihtipeale lihtsad ristkülikukujulised lillepeenrad. (Foto: Eesti Vabaõhumuuseum)

Piaan nr. 4. Lihtne Eesti talukoha aia piaan.

< 1913. a ilmunud „Aiatöö õpperaamatus“ on näitena toodud lihtne talukoha aiaplaan. Korrapärane tarbeaed on ristteedega jagatud eri osadeks. Elumaja juures asub väike lillepeenardega iluaed.

Iluaedadele pöörati suuremat tähelepanu just linnades. Sellele aitas kaasa ka toonane sportlikke ja tervislikke eluviise järgima õhutatav selgitustöö. Linnaaedadesse rajati mängumurused, terrasse, puhkekohti ja sulistusbasseine, mida kurnistasid lillepeenrad ja kiviktaimlad. Jõukamad ja moeteadlikumad linnainimesed eelistasid 1930. aastatel elumajaks ehitada lihtsa vormiga funk maju. Nende range joonega kastide juurde sobis selline lihtne ja lakooniline aiakujundus hästi. Lihtsus ja kokkusobivus elumajaga avaldus ka taimetalikus ja aia väikevormides.

x 19. sajandi keskpaigast alates jagati mitmel pool
 rehemaja esine ala kaheks ja eluruumide ümber tekkis
 puhasõu, kuhu kariloomad enam ei pääsenud. Sinna
 oli nüüd võimalik aiataimi istutada. Alt Bertase talu õu
 Vormisil Rälby külas. Värava kõrval kasvab näärelehine
 kibuvits, majja ees ruuge päevaliilia ja idamagun.
 (Foto: A. Banner)

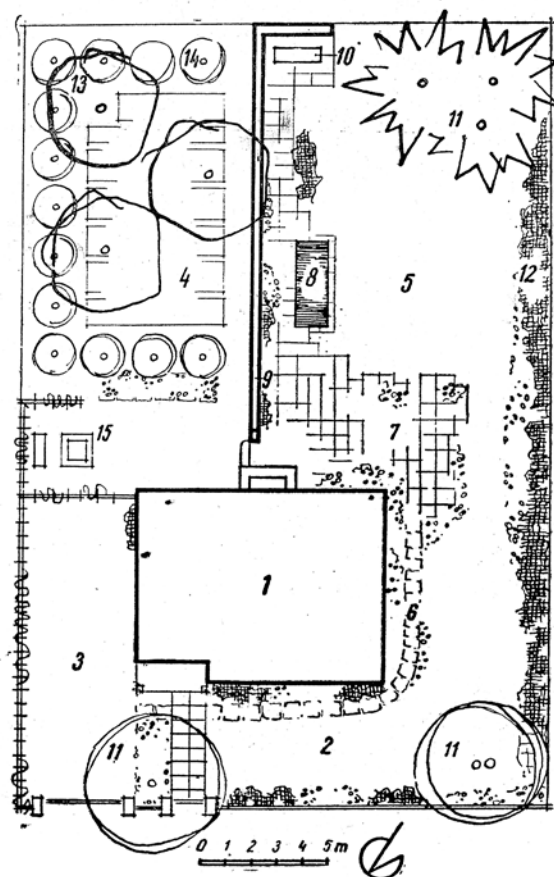
> Joori talu elamu ja aed. 1939.
(Foto: Eesti Maaelumuuseumid SA,
Eesti Põllumajandusmuuseum)

~ 1891. a ehitatud taluhäärber Palamuse
kihelkonnas Kassivere külas. Sellise maja
juurde sobivad sirged liivatatud aiateed,
muruplatsid ja uhked lillepeenrad väga
hästi. (Foto: A. Karm-Kuuse, 1919.
Eesti Rahva Muuseum)

> Ka nõukogude ajal järgiti aiakujunduses 1930. aastatest tuttavaid kujundusvõtteid, nagu aiaruumi selge jaotus esinduslikuks eesaiaks, võõraste silmade eest varjatumaks tarbeaiaks ning muru, lillepeenarde, kiviktaimla, veesilma ja istumiskohaga ilu- ja puhkeaiaks. Koduaia joonis 1971. aasta raamatust „Aiakujundus“.

Aia plaan: 1 — elamu, 2 — eesaed, 3 — majandushoov, 4 — tarbeaed, 5 — iluaed, 6 — asteplaadid murupinnas, 7 — terrass, 8 — veekogu, 9 — müür, 10 — pink, 11 — ilupuud, 12 — ilupõõsad või hekk, 13 — õunapuud, 14 — marjapõõsad, 15 — laste mängunurk pingi ja liivakastiga.

^ Kauni koduaia pilt 1970. aastatest.
(Foto: erakogu)

> 20. sajandil rõhutati aiakujunduses üha enam hoone ja seda ümbritseva keskkonna ühtekuuluvust. Aeda vaadati kui välist eluruumi ja see pidi koos elumajaga moodustama terviku. Linnaaedadesse rajati mängumurusid, terrasse, puhkekohti ja sulistusbasseine, mida kaunistasid lillepeenrad ja kiviktaimlad. Aed 1953. aastast.
(Foto: Eesti Rahva Muuseum)

vahel omamoodi proovikiviks. Uue aja aiakujundusideid oli mõistagi lihtsam ellu viia tühjale kohale plaanipäraselt rajatud asundustalude puhul. Vanade põlistalude juures oli moodsaid aialahendusi kohaldada keerulisem ja nende aiad jäid ka vabariigiaastatel sageli juhuslikumaks ning vabakujulisemaks.

1920.–1930. aastatel välja kujunenud aiaideaal püsis ka järgnevatel aastakümnetel. Nõukogude aja alguses oli nii maal kui linnas iga jalatäis maad maja ümber küll enamasti üles haritud ja kasvatas perele vajalikku toidulisa. Kuid aja möödudes ja elujärje paranedes huvi iluaiaanduse ja aiakujunduse vastu aina suurenes. Aeda kujundati endiselt kui eluruumi, mis pidi vastama elanike vajadustele, olema kaunis ja lihtsasti korrashoitav. Neid põhimõtteid järgides rajatud aiad ei erinenudki kujunduslikult kuigivõrd vabariigiaegsest korrapärase lahendusega aedadest. Muutus vaid suurus. Talumaade võõrandamisel jäi igale majapidamisele keskmiselt kõigest 0,6 ha õueaiamaad. Ka nõukogude ajal ehitatud uute individuaalelamute ja suvilate juurde kuulus samas mõõdukas aiaala. Väikeses aias oli läbimõeldud ja ratsionaalne aiaruumi planeering eriti oluline. Ajapikku muutus siiski ka rangelt eri otstarbega osadeks jaotatud aedades kujundus vabakujulisemaks ja sinna ilmusid ebasümmeetrilised ruumilahendused, looklevamad teerajad ja vaba vormiga istutusalad.

Maja ümber paiknevat aeda ei saa vaadata hoonest eraldi. Aed ja seal kasvavad taimed peaksid elumajaga kooskõlas olema, seda toetama ja esile tõstma. Lihtne reegel on, et mida erilisema või rangema arhitektuuriga on hoone, seda korrapärasem ja nõudlikum peaks olema ka aiakujundus. Lihtsama ja traditsioonilisema maja juurde sobib jälle vabama vormiga ja looduslähedasem aed. Samas ei ole koduaed ainult kaugelt vaatamiseks ja teistele näitamiseks mõeldud iluasi. Selle kujundamisel arvestatakse ikka pererahva elustiili, huvide ja vajadustega. See kõik teebki iga koduaia erakordseks ja ainulaadseks.

KASUTATUD ALLIKAD:

Aiatöö õpperaamat. 1913. Tallinn
Banner, Anneli. 2019. Eesti aia ajalugu. Tallinn, Hea Lugu.
Hein, Ants. 2007. Aed ja aed. Piirjooni eesti aiakunsti vanemast ajaloost – Eesti pargid 1. Tallinn, Varrak.
Patune-Mitt, Linda. 1971. Aiakujundus. Tallinn, Valgus.
Talust linnaaiani. Stiiliga sobivad taimed. Kodu ja Aed aiavihik nr 25.

~ Taluõue jaotus. Tooma talu õu Kiriku külas Kuusalu kihelkonnas. 1957. a. (Foto: K. Tihase. Eesti Vabaõhumuuseum)

^ Dr Palitseri maja aed Nurme tn 47/49 Tallinnas. Aia kujundus telliti L. Späthi Firmast Saksamaalt. See seob arhitektuurilisema majaümbruse looduslähedasema ilmega krundi piiridel. (Foto: Eesti Arhitektuurimuuseum, fotograaf Peeter Säre)